

Милен МИХОВ (ВТУ „Св. св. Кирил и Методий”, България)

БИВША ЮГОСЛАВСКА РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЯ – ОПИТ ЗА ДЕФИНИРАНЕ НА НОВА НАЦИЯ

THE FORMER YUGOSLAV REPUBLIC OF MACEDONIA – AN ATTEMPT AT DEFINING A NEW NATION

A fundamental element in the establishment of the Former Yugoslav Republic of Macedonia (FYROM) in the passed twenty years is the idea of the national state which is meant to play the role of a Piedmont for all the “Macedonians” who live in parts of the territories of Bulgaria, Greece and Albania. The historical arguments in this direction have a dominant role in Skopje over the critical understanding of the past. Reconsideration of Macedonism in FYROM is unacceptable for modern nationalists who find evidence for “Macedonian identity” in the latest political and pragmatic modelling of the past. Preserving the continuity with the nationalist doctrine, developed during the previous decades, the contemporary rulers along the Vardar realize a new huge project for re-defining the Macedonian nation. The experiment which is being realized does not concern only the issues of the ethnogenesis of the Macedonian nation, the history and the parameters of the national consciousness, but it extends to significant problems of common Balkan dimension referring both to the destiny of the Republic itself and the stability and the future of the whole region.

Keywords: Macedonia, Bulgaria, nationalism, new nation, ancient history.

По време на Втората световна война съдбата на Балканите е тясно свързана с решаването на Македонския въпрос. Корените на този проблем се проследяват до последната четвърт на XIX в. и са свързани с продължилите повече от две десетилетия борби на македонските българи срещу господството на Османската империя.

В края на войната решаващата роля на Съветския съюз в антихитлеристката коалиция и засилената позиция на комунистическите партии в региона довеждат до реализацията на геополитическия план за създаване на „македонска нация”. Маргиналната в предходните десетилетия идея за съществуване на „македонска нация” е фиксирана в решенията на Изпълнителния комитет на Комунистическия интернационал през 1934 г. и се превръща в основно оръжие на югославските комунисти, предвождани от Тито, за възвръщане на Кралска Югославия. Проектираната федерална държава трябва да преодолее наследените от стария режим национални противоречия и да осигури мирно съжителство както на сърби, хървати, словенци и черногорци, така и на „бошнаци” и „македонци” (Палешутски 1998: 340–350).

Историческата памет, или по-точно преднамереното моделиране, става основа за културната трансформация, имаща за цел формирането на „македонска нация” във Вардарска Македония. Материал за нейното изграждане е българската история или най-общо – българската културна традиция в Македония, която се модифицира под ново име и се представя с ново съдържание, противоречещо на нейната историческа същност. Реализирането на проекта започва още в хода на Втората световна война и протича успоредно с изграждането на държавните институции на федерална Югославия.

Началото на конституирането на Вардарска Македония като съюзна република в рамките на комунистическия проект за нова Югославия се поставя със свикването на 2 август 1944 г. в манастира „Св. Прохор Пчински” на Антифашисткото събрание за народно освобождение на Македония (АСНОМ). Събранието е поредна стъпка в „македонската политика” на ЮКП, имаща за цел да предприеме съдбата на спорната област и да наложи югославските искания на България и съюзниците от антихитлеристката коалиция (Палешутски 1985: 318–319; Гибианский 2000: 367). АСНОМ приема поредица от документи с учредителен характер, поставящи началото на държавнотворен процес, който комунистическата пропаганда представя като реализация на историческите и национални стремежи на „македонците” за своя държава. На практика решенията на АСНОМ са следствие от постановленията на Второто заседание на Антифашисткото вече за народно освобождение на Югославия (АВНОЮ) през ноември 1943 г. в гр. Яйце, на което е провъзгласено създаването на федерална държава в рамките на бивша Югославия (Ангелов 2003: 55 и сл.).

Създаването на комунистическа Югославия следва държавния модел на Съветската федерация и възпроизвежда болшевишките примери на изкуствено създадени нации. Моделиране на национално съзнание се осъществява в условията на комунистическа диктатура, която в първите години след войната следва неотклонно сталинския модел на управление. Всеобхватната система на политически контрол и репресии, наложена във Вардарска Македония, е съчетавана с мащабно национално строителство (Ангелов 2003; Димитров 2011). Провъзгласяването на Вардарска Македония като национална държава на македонците изисква конструирането на историческото минало на „македонския народ” чрез целесъобразна фалшификация на историята (Михов 2006) и заедно с това изобретяването на „македонски” книжовен език като основа на изгражданата нова културна идентичност (Киселиновски 2008).

През годините на студената война за Югославия се създава образ на необвързана държава, която се ползва с подкрепата на запада и не рядко демонстрира самостоятелност спрямо Съветския съюз. Тази политически обоснована представа за един „демократичен социализъм” не трябва да скрива комунистическата бруталност, с която новите управляващи в Скопие налагат „македонската нация”. Обект на репресиите са всички, които са демонстрирали или

изявяват своето българско съзнание. В първите месеци от завземането на властта от македонските комунисти са извършени масови разстрели в Куманово, Тетово, Скопие, Велес, Битоля, Ресен и други градове. На връх Коледа 1945 г. е извършена масова екзекуция на разбунтували се войници в Скопие, останала в историческата памет като „кървавата македонска Коледа”. Жертви на комунистическия режим стават и изгнати дейци на младата държава, които не споделят идеите на македонизма. Сред тях се открояват ветеранът на българското националноосвободително движение в Македония, участникът в Солунските атентати от 1903 г. Павел Шатев и първият председател на републиката, либералният политик Методи Андонов – Ченто (Ангелов 2003: 242 и сл.).

През целия период на комунистическо управление във Вардарска Македония в рамките на Югославия всичко българско е заклеймявано като несъвместимо с комунистическия идеал. Използваното за българите название „бугараш” е синоним на фашист и е най-тежката обществена стигма. Красноречиво в този смисъл е признанието на популярния писател от Скопие Младен Сърбиновски, че „лошият демон за нас беше България. И да я нямаше България щяха да ни я измислят” (Сърбиновски 2011: 5).

Рухването на комунизма и разпадането на Югославската федерация през деветдесетте години на миналия век предизвикват дълбока криза в държавното устройство, политическия модел, социалната система и етническите взаимоотношения в БЮРМ. Тези проблеми водят през последните две десетилетия до поредица от вътрешни и външнополитически конфликти, но най-големият проблем остава кризата на македонската идентичност и нейната историческа представа (Митев 2008: 24–34).

Разпадането на федерацията поставя пред управляващия елит край Вардар въпроса за изработването на нов модел на национална държава. В новата редакция на „македонския национализъм – македонизма” се съхраняват основни елементи от комунистическата епоха. Стремехът към утвърждаване на новата държава, съхраняването на комунистическия елит на всички нива в управлението и запазването на тесни политически, икономически и културни връзки с бившите югославски републики и на първо място със Сърбия, правят невъзможна адекватната оценка на комунизма. В „македонския случай” историята, написана и утвърдена в годините на комунистическата федерация, взема връх над безпристрастното и достоверно разкриване на истините за миналото на Македония.

Търсейки легитимност на новата държава, Скопие се позовава на историческата връзка с комунистическа Югославия. Това е не само въпрос на историческа, но и на държавноправна легитимност. В преамбюла на приетата през ноември 1991 г. Конституцията на Република Македония се декларира, че правото на държавност произтича от решенията на проведеното през 1944 г., под диктовката на югославските комунисти, Антифашистко събрание за народно

освобождение на Македония (АСНОМ) и „статута на македонската държава във Федерална Югославия” (<http://www.jorm.org.mk/ustav.shtml>).

Носител на антикомунистически импулси в първите години на БЮРМ е създадената опозиционна партия ВМРО – Демократична партия за македонско национално единство (ВМРО-ДПМНЕ). Тя се провъзгласява за „исторически” наследник на легендарната организация ВМРО, съществувала в края на XIX и първата половина на XX в. В новите реалности ВМРО-ДПМНЕ се обявява за обединение на всички „македонци”, живеещи в границите на България, Гърция и Албания, подменяйки истината за историческото ВМРО и неговия български характер (Манчев 2009: 146–148).

През първото десетилетие от съществуването на ВМРО-ДПМНЕ ръководна роля в политиката и идеологията на партията играе поетът Любчо Георгиевски. Под егидата на ръководената от него партия през 1993 г. е издадена юбилейна книга по повод 100 години от основаването на ВМРО, чиито автори са професионални историци (Трајановски 1993). В нея се предявяват претенции за политическото наследство на легендарната българска организация от края на XIX и първата половина на XX в. Новият „прочит” на историята трябва да представи събитията от 1991 г. като историческа промяна в духа и заветите на революционните дейци, и да опровергае тезата за изключителната роля на комунистическата партия в създаването на македонската държавност (Тръобст 1991: 30, 32). Две години по-късно Л. Георгиевски публикува няколко статии в сп. „Пулс”, представляващи тотална критика на официалната македонска историография (Фос 2002: 10). Същността на критиката е насочена срещу сърцевината на македонската историография, представяща комунистическата партия като единствен носител на македонската държавна идея. Целта е да се представят опозиционните националисти като продължители на историческите завети на „македонското революционно движение” срещу Османската империя. Неосъщественото в милото обединение на Македония се използва като политическо средство срещу бившите комунисти и има ясно изразена антиюгославска и антисръбска насоченост. Тази насоченост се възприема като открита демонстрация на недопустима близост с България. Потвърждение, за което опозиционните наследници на бившите комунисти намират в подписаната двустранна декларация за решаването на т.нар. „езиков проблем” между България и Македония от 22 февруари 1999 г. Проюгославски настроените политически сили атакуват Любчо Георгиевски с обвинения в „българофилство”, за което се търси потвърждение дори в начина на изписване на малкото име на премиера, което било в съответствие с българския правопис.

Трябва да се отбележи, че критиката срещу комунизма и утвърдената историография среща яростна съпротива на посткомунистическия елит, който на практика запазва всички ръководни позиции в БЮРМ. Политическото разделение в обществото се проявява в историческата наука чрез обособяването

на течения сред професионалните историци – консервативно-комунистическо и реформаторско-националистическо. Въпреки това разделение, историографският дебат не засяга историческата присъда на комунизма. За това свидетелствува през 2009 г. ерудирания академик Гане Тодоровски, според който „идейно-политическата преоценка на нашето по-близко политическо минало, ... още не е започнало”. Като основна причина за това академикът подчертава връзката на дебата за комунизма с историческата оценка за Югославия, ролята на Белград и Тито в съдбата на македонците (Тодоровски 2008). Въпроси, за които македонското общество все още не е готово да даде безпристрастен отговор и оценка.

Пример за невъзможността да се проведе действителна декомунизация е съдбата на публичния дебат, засягащ същността на македонския език. Използването на сръбския език по време на Югославия създава билингвизъм, който естествено предизвиква защитен механизъм за възвръщане чистотата на езика. Исканията за езикови реформи са атакувани като казионна „българизация” по времето на „пробългарското” правителство на Л. Георгиевски и срещат съпротивата на една неочаквано яростна „българофобия”. Конфликтът по въпроса за езиковата реформа може да бъдат разбран, според сполучливото определение Фос, в светлината на „двата национализма – македонския срещу македоно-българския” и е изпитание на „зрелостта на македонската идентичност” (Фос 2002: 11). Истинската ревизия на комунистическото наследство неизбежно води до възраждането на българската културна традиция в Македония. По въпроса за езика това намира израз в стремеж към чистота на езика, премахване на сръбското влияние и възраждане на езиковата приемственост. Подобно е положение и в македонската историография, където се появяват наченки на обективизъм, който е публично заклеймяван от консервативните историци като конюнктурен, политически ревизионизъм.

В периода от обявяването на независимостта на републиката до наши дни политическата власт се поделя почти по равно между бившите комунисти, обединени в Социалдемократическия съюз на Македония (СДСМ) и националистите от ВМРО-ДПМНЕ. Обявилата се антикомунистическа опозиция ВМРО-ДПМНЕ е съставила четири правителства – на Любчо Георгиевски (1998–2002 г.) и три последователни правителства на Никола Груевски от 2006 г. до днес.

Възлов момент в развитието на БЮРМ е войната с албанските сепаратисти през 2001 г. Последниците от военния конфликт довеждат до сключването, с посредничеството на Европейския съюз и САЩ, на Охридския договор, който на практика въвежда своеобразна функционална федерация. Поражението във войната предизвиква падане на правителството на Любчо Георгиевски и оттегляне на партийния водач от политиката. Неговото място на лидер е заето от амбициозния икономист Никола Груевски. Последвалият десетгодишен пе-

риод представлява нов етап в развитието на македонизма, който на практика развива комунистическата представа за нацията. Спечелването на изборите през 2006 г. от ВМРО-ДПМНЕ постави началото на нов мащабен проект за моделиране на македонската нация. В БЮРМ това се определя с термина „антиквизация”, който изразява идеята, че съвременните македонци са преки исторически, културни и етнически наследници на античните македонци от времето на Филип II и Александър Велики. Чрез отдалечаването на произхода на македонците назад във времето се търси нова разделителна линия в историята и пореден аргумент за специфичността на „македонския народ”.

„Античният” македонизъм определя Македония като „свята, благословена и библейска земя, люлка на християнството, майка на православието и център на световната писменост”. Става дума за съчетаване на „принципите на древност и континуитет и привързаност към пространството и времето” (Трпески 2003: 94). Първоначалните публични прояви на античния македонизъм могат да бъдат определени като откровена бутафория. По време на Второто генерално събрание на Световния македонски младежки конгрес в Охрид през юли 2000 г. младежи са облечени като македонска фаланга от времето на Филип II. В следващите години на фестивала за нови „патриотски” песни „Гоце-фест” се изпълняват поп-фолк песни, възхвалящи днешните македонци като „чадата на Александър Македонски” (Трпески 2003: 95).

В публичното пространство политиката на „антиквизация” през последните години прие размерите на масова подмяна на имената на важни обществени и инфраструктурни обекти с имена от античната история. Така например градският стадион в Скопие стана Национална арена „Филип II Македонски”, летището на столицата – „Александър Велики”, а това край Охрид – „Свети Павле” (<http://www.segabg.com/online/article.asp?issueid=2517§ionid=4&id=0000805>).

Върхът на тази политика е мащабният проект за преустройство на центъра на столицата „Скопие 2014”, който предвижда изграждането на десетки сгради в античен стил и насищането на градското пространство с 200 статуи и паметници, представляващи „македонската история” (http://www.dnevnik.bg/sviat/2010/02/25/864945_proektut_skopie_2014_i_izkonno_makedonskiiat_barok/). Архитектурните параметри на проекта съчетават възстановяване на знакови елементи от градската среда от времето на сръбското управление между двете световни войни с обществени сгради в античен стил и монументални скулптурни композиции, отразяващи историята на „Македония и Македонците”. Основно място в проекта заема преустройството на централния площад в Скопие, на който се издига огромен паметник на Александър Велики, намиращ се в композиционна връзка с внушителна арка на Македония, изградена по подобие на парижката Триумфална арка.

Стремейки се да поддържа национално самочувствие в условията на задълбочаваща се международна изолация, политическа нестабилност, етническо напрежение и задълбочаващи се социално-икономически проблеми, националистическото правителство на ВМРО-ДПМНЕ организира масова пропаганда, достигаща до откровен расизъм. Видимата част на тази пропаганда е субсидираният от правителството телевизионен клип „Македонска молитва”, в който Създателят проговоря на „македонски” език, разкривайки произхода на различните раси на земята. От телевизионния екран на държавната МТВ1 зрителите научват божие откровение, че в света съществуват три раси „бялата – македоноиди, жълтата – монголоиди, черната – негроиди” и още, че „от македонците, потомците на Македон започва бялата раса” и всички бели хора са генетически произлезли от македонците, защото македонско е тяхното потекло (<http://www.youtube.com/watch?v=Xm0BG3Q-4zM>).

Политиката на „антиквизация” е съпроводена с възраждане на агресивна пропагандна кампания в медиите и репресии срещу отделни личности, изразяващи българското си национално съзнание, присъщи на комунистическия режим от времето на студената война. Десетки са случаите на обществена нетърпимост, заклеимяване, полицейско и съдебно преследване на хора, дръзнали да декларират публично своето българско съзнание. От многото примери е достатъчно да приведем изявлението на владиката Стефан, главата на Македонската православна църква, отнасящо се за онези, които се наричат българи във Вардарска Македония. В интервю пред скопската телевизия „Канал 5” (<http://www.kanal5.com.mk/default.aspx?mId=37&eventId=69658&egId=13>) Стефан определи българите в Македония като „отпадъците, предателите и изродите”, с което предизвика острата реакция на правозащитната организация Българския културен клуб в Скопие (<http://www.bkks.org/node/371>).

Политиката на „антиквизация” преминава в един следващ етап и в областта на научната историография. Това се осъществява с отпечатването на новото издание на кратката версия на „История на македонския народ” през 2009 г. Трудът е дело на колектив от професионални историци от Института за национална история – най-представителната научна институция на македонската историография. Информацията в печата съобщава, че книгата, отпечатана на „македонски” и английски език със средства, предоставени от правителството, ще се използва с цел международно утвърждаване на Република Македония. Новите постановки в изследването са свързани с етногенезиса на „македонския народ” и национализирането на елинистическата епоха. Според новата редакция на историята, днешните македонци са смесица от „антични македонци” и славяни, при което античният етнос останал доминиращ в симбиозата между двата народа. Утвърждаването на античния македонизъм води и до твърдението, че епохата на Александър Велики погрешно се определя като епоха на елинизма и трябва да се нарича „александризъм” или „македонизъм”.

Двете въведения, предизвикали бурна реакция в обществените и научни среди, са дело на проф. д-р Митко Б. Панов и проф. д-р Анета Шукарова от Института за национална история (<http://www.dnevnik.com.mk/?itemID=AA99A1363DC58F4B9D4D6AD38222B3BF&arc=>).

Скандалното в научно отношение издание може да бъде коментирано като недопустимо обслужване на конюнктурната политика на държавата от страна на историографията. В този смисъл е необходимо да отбележим острата критика на проф. д-р Наде Проева, преподавател по антична история в Скопския университет „Св. Кирил и Методий“. Определяйки като необосновани и непрофесионални твърдения на проф. М. Б. Панов, проф. Проева обобщава, че „таква възгледи отлично кореспондират с процесите на антикомания“ в македонското общество и добавя:

„В случая става дума за отношението на учените към актуалната политика, което най-мекото казано е конформистко и за съжаление е същото, както и в миналия режим, само е насочено в обратна посока. От една страна, учените заемат позиция като не изказват своите възгледи, когато те не са в съгласие с режима, а от друга на публично и ясно предлагане. Първото се нарича автоцензура и то беше преобладаващо в миналото, а второто е поставяне в служба на политиките, без оглед дали това се иска от тях или не, и не може да се дефинира по друг начин, освен като „интелектуална проституция“ (Проева 2009).

Политическата целесъобразност на проекта за изграждане на нова национална идентичност се разкрива от появилите се в македонския печат информации за плановете на правителството при евентуално налагане на вето от Гърция за членството на БЮРМ в НАТО през 2008 г. Определеният от вестниците в Скопие като План Б предвижда разнообразни действия, които са насочени към прекъсване на преговорите за името с Гърция, интернационализиране на проблема чрез ООН и Съвета за сигурност и форсиране на политиката на „антиквизация“ в страната. Важно е да се отбележи, че правителството в Скопие в международен план разчита на подкрепата на САЩ и Турция, с които се сключват договори за стратегическо сътрудничество. В тази посока трябва да се изтъкне голямата роля, която се отдава на Турция в плановете на правителството на ВМРО-ДПМНЕ. Разширяване на връзките с Анкара, която подкрепя последователно БЮРМ, независимо от правителствените промени през последните години, достига до установяване и на по-тесни отношения със Севернокипърската Турска република (Крамарска 2009).

Основополагащ елемент в изграждането на БЮРМ в изминалите двадесет години е идеята за националната държава, призвана да играе роля на Пиемонт за всички „македонци“, населяващи части от територията на

България, Гърция и Албания. Историческите аргументи в тази посока имат доминиращо значение в Скопие пред критичното осмисляне на миналото. Преосмислянето на македонизма в БЮРМ е недопустимо за съвременните националисти, които виждат доказателство за „македонската идентичност” в поредното политически прагматично моделиране на миналото. Запазвайки приемственост с националистическата доктрина, изградена в предходните десетилетия, съвременните управляващи край Вардар реализират нов мащабен проект за предефинирането на македонската нация. Експериментът, който се реализира, не засяга единствено въпросите за етногенезиса на македонската нация, историята и параметрите на националното самосъзнание, а се простира до значими проблеми от общобалканско измерение, отнасящи се както към съдбата на самата република, така и към стабилността и бъдещето на целия регион.

ЛИТЕРАТУРА

Ангелов 2003: Ангелов, В. Македонската кървава Коледа. Създаване и утвърждаване на Вардарска Македония като република в Югославската Федерация (1943–1946). С.

Гибианский 2000: Гибианский, Л. СССР отношения между коммунистами Болгарии и Югославии по поводу Македонии и федерации на Балканах (1943–1945). – В: България и Русия през XX век. Българо-руски научни дискусии. С.

Димитров 2011: Димитров, А. Раждането на една нова държава: Република Македония – между югославизма и национализма. С.

Киселиновски 2008: Киселиновски, Ст. Кодификация на македонския книжовен език. – В: Балканите – език, история, култура. В. Търново, 2008.

Крамарска 2009: Крамарска, С. Планот Б или сами против сите. – Неделен весник „Глобус”, Бр. 95, 10. 02. 2009.

Манчев 2009: Манчев, К. Кървавият край на Югославия. С.

Митев 2008: Митев, П.-Е., Желязкова, А., Стойковски, Г. Македония на кръстопът. С.

Михов 2006: Михов, М. Политика в историята. Новата българска история и македонската историография 1944–2005 г. В. Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий”.

Палешутски 1985: Палешутски, К. Югославската комунистическа партия и македонският въпрос 1919–1945. С.

Палешутски 1998: Палешутски, К. Македонското освободително движение 1924–1934. С.

Проева 2009: Проева, Н. По кајагана, ја двојат белката од жолчката. – Дневник, 29. 06. 2009.

Сърбиновски 2011: Сърбиновски, М. Шашма. В. Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий”.

Тодоровски 2008: Тодоровски, Г. За името си дозволимве неукост од најголем степен. – Неделен весник “Глобус”, Бр. 88, 23. 12. 2008.

Трпески 2003: Трпески, Д. Етномитовете на македонската политическа сцена. – ЕтноАнтроЗум, Списание на Заводот за Етнология, Ск., №3.

Трьобст 2002: Трьобст, Ш. “Метаразказите” и политическите интерференции в историческата наука на Република Македония преди и след 1991 г. – Историческо бъдеще, №1-2.

Фос 2002: Фос, К. Ревизия на езика и историята в Македония. – Култура, бр. 8/9, 1 март 2002.

Интернет източници:

<http://www.jorm.org.mk/ustav.shtml>

<http://www.segabg.com/online/article.asp?issueid=2517§ionid=4&id=0000805>

http://www.dnevnik.bg/sviat/2010/02/25/864945_proektut_skopie_2014_i_izkonno_makedonskiiat_barok/

<http://www.youtube.com/watch?v=Xm0BG3Q-4zM>

<http://www.kanal5.com.mk/default.aspx?mId=37&eventId=69658&egId=13>

<http://www.bkks.org/node/371>

<http://www.dnevnik.com.mk/?itemID=AA99A1363DC58F4B9D4D6AD38222B3BF&arc=1>